

Hites Sándor\*

## A VILÁGIRODALOM KORTÁRS ELMÉLETEIBŐL

Az utóbbi két évtized komparatistikai vitáinak a „világirodalom” volt az egyik kulcsfogalma. Nem véletlenül, hiszen e képzet rendre akkor kerül előtérbe, amikor egy-egy új globális rendszer konszolidációja van soron.<sup>1</sup> Goethe maga is a napóleoni háborúk utáni új európai politikai és gazdasági rend jellegzetességeiből vezette le a *Weltliteratur* eszméjét, s e fogalom értelmezéstörténetének a csomópontjai a későbbiekben is kötődtek hasonló történeti pillanatokhoz, azok derűlátó vagy borús politikai-kulturális jövőképeihez. Ez figyelhető meg a második világháború vagy a hidegháború lezárulását követően (illetve napjainkban, vagyis a hidegháború után létrejött világrend felbomlásának idején).<sup>2</sup>

Goethe a világirodalomban kommunikációs formát látott, amelyet a nemzetközi kulturális és kereskedelmi kapcsolatok megélénkülése hívott életre. Az 1990-es évektől ez a kölcsönösen jótékony kölcsönhatásokat ígérő csereforgalom immár globális méretűvé nőtt. Az ezredforduló legnagyobb hatású megközelítései közül hármat szokás kiemelni. David Damrosch a világirodalmat szövegek „körforgásaként” ragadta meg, kiemelve, mennyit „nyerhet” egy-egy mű, ha fordítások révén kilép saját elsődleges kulturális környezetéből. Míg Damrosch e forgalom produktív kiszámíthatatlanságát, Pascale Casanova és Franco Moretti annak gazdasági-politikai determináltságát hangsúlyozták, s a világirodalmat nem egyenlő felek cserekereskedelmeként ragadták meg, hanem mint egyenlőtlen feltételekkel folyó versenyt, amelyet a centrum szimbolikus és anyagi tőkéje, illetve kulturális termékeinek és kultúrafogyasztási szokásainak a világpiaci forgalmazása ural.<sup>3</sup> Ezek a

---

\* A szerző a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet tudományos főmunkatársa, osztályvezetője.

<sup>1</sup> Vö. Sanja BAHUN, „The Politics of World Literature”, in Theo D’HAEN, David DAMROSCH and Djelal KADIR, eds., *The Routledge Companion to World Literature*, 373–382 (London: Routledge, 2011), 376.

<sup>2</sup> A második világháború utáni időszakban lásd Fritz Strich optimista jóslatait, illetve Erich Auerbach ezekre adott pesszimista választát: Fritz STRICH, *Goethe und die Weltliteratur* (Bern: Francke, 1946); Erich AUERBACH, „Philology der Weltliteratur”, in Walter MUSCHG and E. STAIGER, Hg., *Weltliteratur: Festgabe für Fritz Strich zum 70. Geburtstag*, 39–50 (Bern: Francke, 1952).

<sup>3</sup> Vö. Pascale CASANOVA, *La république mondiale des lettres* (Paris: Editions du Seuil, 1999); Franco MORETTI, „Conjectures on World Literature”, *New Left Review* 1. sz. (2000): 54–68; David DAMROSCH, *What is World Literature?* (Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2003).

18–19. század fordulójáig visszanyomozható történeti feltételek látszottak kiteljesedni a jelen „globális irodalmában”, amely sztenderdizált formában teszi fogyaszthatóvá a „kulturális sokszínűséget”.

A 2010-es években a világirodalomnak mint a transznacionális kapitalizmus kulturális termékének vagy a kulturális imperializmus kifejeződésének a bírálata lett jellemzővé. (Ennek jegyében Casanovát, Morettit és Damroscht is megtalálta a vád, hogy nem csupán feltárják, hanem egyúttal szentesítik a politikai, gazdasági, kulturális hegemoniák összefonódását, illetve a fordítás-világirodalom felületes multikulturalizmusát.) E kritikák közül három emelkedik ki: Emily Apter a *fordíthatatlanság* szemiotikai és politikai tapasztalatának a visszanyerését szorgalmazta a „világirodalom” – vagyis a kultúrák közötti zökkenőmentes forgalom hamis ekvivalenciái – ellenében; Pheng Cheah azt kifogásolta, hogy a világirodalom új kultuszát „megbabonázta” a piac globális uralma, amely a „világot” immár pusztán mint (a kereskedelmi forgalmazás transznacionális hálózatai által kirajzolt) *teret* érzékeli, s nem mint (a múltat megőrizni képes, s a jövőbeli változás lehetőségét is fenntartó) *időiséget*; Aamir R. Mufti magát a kultúraközi „csere” képzetét utasította el, mondván, annak eredendő egyenlőtlensége (elemzésében ennek alapesete a „keleti irodalmak” „felfedezése” az európai romantikában) mindig valamely hegemon nyelv uralmát szolgálja, mint a jelenben az angolét, amely a globális kapitalizmus nyelveként lehet egyszersmind a világirodalom nyelve is.<sup>4</sup>

Az angolszász komparatiztika ideológiai indulataival szemben a német irodalomtudományban inkább a világirodalom fogalmi genealógiájának a kritikai felülvizsgálata kapott új lendületet. Itt szintén három könyv emelhető ki: Manfred Koch a „világirodalom fogalmának genezisé” a felvilágosodás kultúrantropológiájának kontextusában felvázoló elemzése, Dieter Lamping rövid, de minden lényeges történeti és jelenkori aspektust érintő áttekintése, illetve Peter Gossens átfogó igénnyel és széles merítéssel készült, a világirodalom képzetét annak 18. századi előtörténetétől Goethe kortársi recepcióján át a 19. század végi intézményesülésig feldolgozó munkája.<sup>5</sup> (Érdemes megemlíteni még Jérôme David invenciózus, dialógusformában írott könyvét is, amely földrajzi helyek és történeti dátumok – Weimar 1827, Brüsszel 1847, Chicago 1911, Pétervár 1918, Isztambul 1952, New York/Párizs 1999 – csomópontjaiban ragadja meg „a világirodalom metamorfózisait”.<sup>6</sup>)

<sup>4</sup> Emily APTER, *Against World Literature: On the Politics of Untranslatability* (London: Verso, 2013); Pheng CHEAH, *What is a World? On Postcolonial Literature as World Literature* (Durham: Duke University Press, 2016); Aamir R. MUFTI, *Forget English! Orientalisms and World Literatures* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2016).

<sup>5</sup> Manfred KOCH, *Weimarer Weltbewohner: Zur Genese von Goethes Begriff „Weltliteratur”* (Tübingen: Max Niemeyer, 2002); Dieter LAMPING, *Die Idee der Weltliteratur: Ein Konzept Goethes und seine Karriere* (Stuttgart: Alfred Körner Verlag, 2010); Peter GOSSENS, *Weltliteratur: Modelle transnationaler Literaturwahrnehmung im 19. Jahrhundert* (Stuttgart–Weimar: Metzler, 2011).

<sup>6</sup> Jérôme DAVID, *Spectres de Goethe: Les métamorphoses de la „littérature mondiale”* (Paris: Les Prairies Ordinaires, 2012).

E hatalmas, itt csak főbb vonulataiban felvillantott nemzetközi szakirodalomból a jelen lapszamba négy olyan írást választottunk ki, amelyek kifejezetten kelet-közép-európai nézőpontból (vagy e térség dilemmáit is megvilágítóan) szólnak hozzá ezekhez a vitákhoz. A szlovén Marko Juvannak a „periférikus irodalmak” világirodalmi érvényesülésének esélyeit taglaló 2019-es könyvéből (*Worlding a Peripheral Literature*) közlünk részletet, mégpedig abból a fejezetből, amely a „nemzeti költő” alakjában mutatja meg annak igyekezetét, hogy e térség irodalmi magukat önelvű, másokkal összemérhetetlen, de a világirodalom hiperkánonja számára mégis releváns képződményként ismertessék el, legalább önmaguk számára. A bolgár Galin Tihanov 2017-es tanulmánya a világirodalom mai „angolszász diskurzusának” és a transznacionalizmus kultuszának a korlátaira mutat rá. Írása azért lehet különösen érdekes a magyar olvasónak, mert többek között Babits Mihály és Szerb Antal világirodalom-képének az elemzésével igyekszik szélesíteni ennek a diskurzusnak az elméleti-történeti szövegbázisát. A horvát Vladimir Biti 2016-ban megjelent nagyívű munkája (*Tracing Global Democracy: Literature, Theory, and the Politics of Trauma*) az irodalom kozmopolita szemléleteinek a történetét vizsgálja (Kanttól Herderen és Goethén át a 20. századi és kortárs irodalomelméletig), olyan traumaelbeszélésként értelmezve őket, amelynek emancipatorikus gesztusai rendre újabb kirekesztések (vagy alkalmazkodási kényszerek) forrásaivá lesznek. A kanadai Alexander Beecroft itt közölt 2008-as tanulmánya s annak hatelemű tipológiája – amelyet Beecroft 2015-ös könyve, az *An Ecology of World Literature: From Antiquity to the Present Day* dolgoz ki részletesen – azért lehet megfontolásra érdemes, mert a „népnyelvi”, a „nemzeti” és a „világirodalmi” között tett megkülönböztetései a magyar irodalomtörténet-írás önszemléletének (vagyis a „magyar irodalom” mint olyan történeti folytonosságának) az átgondolására is lehetőséget nyújtanak.

A szövegeket jelen sorok szerzője válogatta és kontrollfordította, illetve a blokkban helyet kapott a „világirodalom gazdaságtanáról” készülő angol nyelvű monográfiája kulturális és kereskedelmi protekcionizmus összefonódásáról szóló fejezetének egy részlete is. A válogatás *A 19. századi magyar irodalom politikai gazdaságtana* Lendület-kutatócsoport (<http://polecolit.btk.mta.hu/>) kutatási tervének részeként és támogatásával jött létre.